

Autor nie ograniczył się tylko do źródłowo zasadnej rekonstrukcji poglądów polskich teologów, lecz pokusił się o ich ocenę, trafnie spostrzegając zarówno oryginalność jak i aktualność przebadanych źródeł.

Poddana recenzji publikacja Ks. Profesora Dr hab. Stanisława Urbańskiego jest jeszcze jedną cenną i ważną pozycją w naszej rodzimej, polskiej literaturze przedmiotu. Podczas sympozjum zorganizowanego z okazji 10 lecia Sekcji Teologii Duchowości w Warszawie w ATK 28 kwietnia 1999 roku, Ks. Prymas Józef Glemp nazwał ks. Profesora Urbańskiego „patriarchą” teologii duchowości. Określenie to nie jest pozbawione podstaw, ponieważ Ks. Profesor jest twórcą polskiej szkoły duchowości, odkrywcą polskiej szkoły duchowości zmartwychwstańczej i honorackiej, pięciu okresów mistyki rodzimej, nieznanych polskich mistyczek i mistyków. Powołał pierwszą w Polsce katedrę Mistyki chrześcijańskiej. Opublikował ponad 350 artykułów i wiele książek.

Piotr Piasecki OMI

Janusz Mariański, Między nadzieją i wątpliwością. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 1998, ss. 427.

Najnowsza historia społeczeństwa polskiego to czas, w którym dokonują się głębokie procesy transformacyjne, to czas ewolucji od monocentrycznego do postmonocentrycznego ładu społecznego. Aktywnym uczestnikiem życia społecznego i dokonujących się w nim przemian jest młodzież. Jest ona szczególną kategorią społeczną. Młodość jest tym okresem w życiu człowieka, w którym konstruuje się plany na przyszłość, odkrywane jest własne „ja”, akceptowane lub kwestionowane są wartości i cele uznawane i promowane przez dorosłych. Młodość jest czasem usilnego poszukiwania sensu swojego życia. Ogromnie istotne jest to, czy młody człowiek ma jakieś wartości i cele, którym podporządkowane byłyby jego dążenia i działania. Ważne jest, czy to wszystko, co czyni, ma w jego odczuciu jakiś sens. Wielu spośród młodych ludzi w naszym kraju wchodzi w dorosłe życie z pesymistycznym nastawieniem, pesymistycznymi ocenami przyszłości i z brakiem widocznych perspektyw na poprawę sytuacji społeczno-zawodowej i materialnej, a kryzys tożsamości, poczucie bycia odrzuconym, przegranym czy niepotrzebnym nie są im obce. Ważne jest to, jakie doświadczenia z młodości każdy z nas wnosi w dorosłe życie. Czas przełomu, w jakim przyszło wzrastać naszej młodzieży, z jednej strony niesie z sobą bardzo poważne problemy w kształtowaniu się tożsamości osobowej i społecznej z drugiej zaś jest czasem tworzenia się nowego etosu politycznego, społecznego i kulturalnego, stwarzając szansę pozytywnych przemian w systemach uznawanych wartości egzystencjalnych i poszerzenia horyzontu indywidualnych preferencji o wartości moralne.

J. Mariański w swojej najnowszej książce zatytułowanej: *Między nadzieją i wątpliwością. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej* ukazał stan świadomości aksjologicznej młodego pokolenia Polaków w warunkach transformacji ustrojowej. Autor, kierownik Katedry Socjologii Moralności na Wydziale Nauk Społecznych KUL, jest znanym i cenionym w naszym kraju socjologiem moralności. Jego zdaniem, fak-

tyczne postawy życiowe młodych ludzi w naszym społeczeństwie zdają się oscylować między optymizmem i nadzieją a zwątpieniem i odczuwanym bezsensownością codzienności. Recenzowane studium socjologiczne składa się z sześciu logicznie powiązanych z sobą rozdziałów. W poszczególnych rozdziałach autor zajmuje się kolejno zagadnieniami: sensem życia między tradycją i ponowoczesnością, sensem życia jako przedmiotem badań socjologicznych, sensem życia i śmierci jako przedmiotem refleksji, uznawanymi wartościami a sensem życia, religią a sensem życia. Swoją refleksję naukową Autor kończy w rozdziale szóstym zatytułowanym *Między afirmacją i negacją życia*.

Pytanie o sens życia zawsze było związane z ludzkim losem. Odpowiadając sobie na to pytanie człowiek odpowiadał sobie również na pytanie, po co i dlaczego istnieje, kim być powinien i co powinien czynić, by jego życie było szczęśliwe i udane. Sens naszego życia jest czymś więcej aniżeli tylko zwykłą sumą sensów jednostkowych – jest on bilansującą i aprobującą decyzją w odniesieniu do całego życia. Jest on, jak stwierdza Autor, aktem wiary i nadziei człowieka w życie. Kryzys sensu życia nie jest syndromem czasów współczesnych, był on zawsze związany z ludzkim losem, dziś jedynie zmienił się jego kształt i rozmiary. Społeczeństwo tradycyjne charakteryzowało się tym, że sens życia był wbudowany w całościową kulturę, która zabezpieczała poszczególnego człowieka i całe grupy społeczne przed groźbą rozpadu normatywnych systemów, a cele życiowe jednostki były włączone w społeczeństwo o jednolitych, akceptowanych i przekazywanych formach życia oraz określonym horyzoncie kulturowym.

Dzisiejszy człowiek żyje w warunkach pluralizmu, zróżnicowania i niepewności, a w rozwiązywaniu problemów moralnych i religijnych coraz mniej może liczyć na autorytety wiary i tradycji. Dobro i zło stają się jak gdyby wyłącznie osobistą kwestią jednostki, która ustanawia i odwołuje wartości i normy moralne w zależności od sytuacji i okoliczności. Charakterystycznym dla ponowoczesnego człowieka jest poczucie bycia nieskrępowanym w wyborze ofert i propozycji. Sam dla siebie stał się on miarą wartości, zaś obiektywne wartości niosące powinność i zobowiązania moralne postrzegane są jako ograniczające wolność osobistą. Współczesny pluralizm religijny moralny stworzył warunki do zaistnienia strukturalnego kryzysu sensu życia. W przekonaniu tzw. nowoczesnego człowieka religia straciła dawną oczywistość kulturową, stał się on praktycznym „materialistą” i żyje tak, jakby w ogóle Boga nie było. Dobra materialne stały się ośrodkiem jego działania, a nawet sensem życia.

Problematyka sensu życia w ujęciu socjologicznym obejmuje swym zakresem zarówno treści poznawcze, jak i emocjonalno-oceniające oraz elementy dążeniowe. W kolejnym rozdziale swojej książki Autor podjął próbę teoretycznego określenia postawy wobec sensu życia. Stwierdza on, że postawa jest pochodną systemu wartości, jest jakby „nasiąknięta” wartościami uznawanymi przez jednostkę. Wartości są w człowieku źródłem wewnętrznej harmonii, integrują one całą osobowość wokół celu i sensu. Przedmiotem postawy może być wszystko, m. in. sens życia ujmowany bądź całościowo, bądź w poszczególnych jego elementach lub cechach.

Przemyślenia młodzieży nad sensem życia i śmierci oraz odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie zagadnienie sensu życia jest uważane przez młodzież za ważne i potrzebne, wyznaczają treść kolejnego rozdziału omawianej książki. Przedstawione są w nim przede wszystkim poznawcze aspekty świadomości egzystencjalnej

młodzieży. Częstotliwość myślenia o celu i sensie życia są ważnym wskaźnikiem miejsca problematyki egzystencjalnej w strukturze poznawczej młodzieży szkolnej. Współczesna młodzież jest o wiele wcześniej niż dawniej konfrontowana z problemami egzystencjalnymi, a jedną z najbardziej podstawowych przyczyn stawiania problemów związanych z sensem życia jest kryzys wartości. Do motywów, które skłaniają do myślenia nad sensem życia, młodzi ludzie zaliczali najczęściej własne kłopoty, świadomość przemijania ludzkiego życia, sprawy związane ze środowiskiem szkolnym czy wiarę religijną. Dominujące wśród wyżej wymienionych okoliczności okazały się te, które odnosiły się do indywidualnych biografii i doświadczeń osobistych. Do czynników kształtujących poglądy młodzieży o sensie życia należy zaliczyć przede wszystkim rodzinę i środowisko rówieśnicze. Charakterystycznym dla współczesnej kultury europejskiej jest proces desakralizacji śmierci, odrzucania myśli o niej, wypychania jej z kręgu ludzkich zainteresowań i czynienia z niej tematu tabu. Młodych Polaków nie cechuje awersja wobec problemu śmierci, ale nie lubią oni też zbyt często o niej myśleć czy mówić.

Czy istnieje związek pomiędzy uznawanymi wartościami a sensem życia? To pytanie stawia sobie Autor na początku czwartego rozdziału omawianej książki. Dla rozwoju osobowego i zachowania równowagi psychicznej każdy człowiek potrzebuje celów i wartości. Cel i wartości są w stosunku do siebie komplementarne i odgrywają one bardzo ważną rolę, gdyż kształtują postawy wobec sensu życia. W każdej grupie społecznej ludzie mają wyobrażenie o tym, co jest cenne, dobre i słuszne i dlatego też z socjologicznego punktu widzenia sens życia jest odnoszony do takiego systemu wartości, który można uznać za charakterystyczny dla pewnej grupy społecznej, czy za rozpowszechniony w danym środowisku społecznym. Socjologia ujmuje te wartości, które zostały odziedziczone w procesach socjalizacji w określonym kontekście kulturowym społeczeństwa oraz te, które charakteryzują określoną grupę społeczną czy całe społeczeństwo. Zinternalizowane wartości stają się dla człowieka w znacznej mierze wyznacznikiem postaw i zachowań. Uzewnętrznieniem zaś uznawanych wartości są cele i dążenia życiowe. Wśród wartości codziennych badana młodzież przyznała zdecydowany priorytet tym wartościom, które odnosiły się do kręgów rówieśniczych i przyjacielskich, do pracy zawodowej i zdrowia. W miarę upływu lat w opinii młodzieży, znaczenie zawodu i pracy będzie stawiane na coraz wyższej pozycji wśród celów i dążeń życiowych.

Istnieją takie wartości, których człowiek nie chciałby absolutnie stracić. Wypowiadając się na temat tego, czego obawiają się najbardziej w swoim życiu, młodzi ludzie swoje lęki wiązali ściśle z doświadczeniem sensu, szukaniem poczucia bezpieczeństwa i uporządkowania życia. Młodzi ludzie najbardziej obawiali się zerwania więzi łączących ich z kręgiem osób najbliższych i niebezpieczeństw odnoszących się do własnego życia lub rodziny. Szukając odpowiedzi na pytanie o sens życia młodzi ludzie przywiązują dużą wagę do posiadania określonego celu, który nadaje sens ich życiu. Wśród aprobowanych celów i wartości egzystencjalnych na czoło wysunęły się te, które nastawione są na rodzinę, miłość i uczucie, a wśród celów ostatecznych częściej niż wartości prorodzinne preferowane są wartości indywidualne i religijne. Trudno – jak stwierdza Autor na zakończenie kolejnego rozdziału - rozstrzygnąć, na ile dokonywane przez młodzież wybory wartości wskazują na obecność „centralnych idei”. Można przypuszczać, że wybór określonych wartości podyktowany jest

konkretną sytuacją życiową młodych ludzi i ich dotychczasowymi doświadczeniami. Czy religia jako symboliczny układ znaczeń może nadawać sens życiu indywidualnemu i społecznemu? Z całą pewnością można stwierdzić, że tak, gdyż porządkuje ona rzeczywistość, chroni przed tragizmem cierpienia i śmierci, daje pewnego rodzaju poczucie trwałości i bezpieczeństwa. Pozwala ona człowiekowi odpowiedzieć na takie podstawowe problemy egzystencjalne jak cel ludzkiej egzystencji czy cel i sens świata jako całości. Charakterystycznym zjawiskiem współczesnych czasów jest to, że tzw. centrum sensu przesuwają się w dużym tempie z obszaru *sacrum* do sfery *profanum*. Zauważalne jest odchodzenie od publicznego przeżywania religii do religijności wewnętrznej i osobistej, niektóre dziedziny życia społeczno-moralnego nie znajdują już dostatecznego i ostatecznego i dostatecznego uzasadnienia w religii. Religia w swojej funkcji sensotwórczej może być rozpatrywana bądź to na zasadzie wyłączności, bądź we współpracy z innymi instytucjami lub też może być uznana za neutralną w dziedzinie nadawania sensu egzystencji człowieka.

Na podstawie analizowanych danych, Autor stwierdza, że cechy religijne oddziaływały różnicująco na aprobatę bądź dezaprobatę religijnego sensu życia. W kształtowaniu się pozytywnych postaw wobec życia ważną – chociaż nie wyłączną – rolę odgrywają wartości religijne. Religia traci dziś jednak znaczenie instancji jedynie usensawniającej ludzkie życie, gdyż wysoki wskaźnik aprobaty zyskują niereligijne wymiary sensu życia człowieka. Wartości religijne odgrywają jakby rolę podporządkowaną w niesieniu sensu życia, gdyż zdaniem większości ankietowanej młodzieży sens życia polega na tym, by z życia czerpać to, co najlepsze. Z przeprowadzonych badań psychologicznych wynika, że zarówno osoby o wysokiej intensywności postawy religijnej, jak i osoby o wysokiej intensywności negatywnej postawy religijnej odznaczają się wysokim poczuciem sensu życia. Dla tej drugiej kategorii osób charakterystyczne jest to, że mają one określoną hierarchię wartości pozareligijnych, które ułatwiają im odnalezienie sensu życia. Najslabszym poczuciem sensu życia odznaczają się ci, którzy reprezentują niski poziom intensywności postawy religijnej.

Modne dziś religie wschodnie, astrologia, jasnowidzenia, medytacje transcendentalne itp. są dla współczesnego człowieka szerokim wachlarzem ofert religijnych i parareligijnych. Obiecują one swoim wyznawcom wyzwolenie, otwarcie drogi ku pełnemu rozwojowi, szczęście i zadowolenie. Chcą one dostarczyć odpowiedzi na pytania o sens, cel ludzkiego życia, proponując zarazem zróżnicowany asortyment środków do realizacji przyjętych celów. Warto sobie postawić pytanie, czy i w jakim stopniu młodzież korzysta z powyższych praktyk parareligijnych. Na ile poszukuje w nich odpowiedzi na problemy związane z ludzką egzystencją. Odpowiadając na powyższe pytania Autor stwierdza, że młodzież szkolna częściej niż dorośli korzysta z tego typu praktyk, jednak trudno jest ocenić, w jakim stopniu przekonania i praktyki parareligijne zastępują przekonania i praktyki religijne, a w jakim stopniu po prostu współwystępują z nimi w symbiozie. Mimo iż rośnie obecnie potencjał sekularyzacji, który zwiększa problemy związane z tożsamością osobową i sensem życia i przybiera na sile skłonność do tworzenia indywidualnych struktur religijnych, to jednak dla sporej grupy młodych ludzi religia jest ważnym, niekiedy najważniejszym, choć nie jedynym dostarczycielem sensu życia.

Ostatni rozdział omawianej książki nosi tytuł: *Między afirmacją i negacją życia*. W codziennym życiu o sensie mówi się zarówno wtedy, gdy coś się zgadza z naszymi

mi wyobrażeniami, gdy wydarzenia układając się po naszej myśli uszczęśliwiają nas przynosząc nam równocześnie radość i zadowolenie, jak i wtedy, gdy doświadczamy nieszczęścia i zła, gdy wydaje nam się, że sens życia jest przed nami zakryty i nieosiągalny. Satysfakcja życiowa, szczęście i zadowolenie są najczęściej związane z subiektywnym postrzeganiem rzeczywistości i przypisywanym jej znaczeniom. Istnieje jednak ściśle powiązanie pomiędzy subiektywnym zadowoleniem z życia a obiektywnymi warunkami życia. Pozytywna ocena stanu realizacji, zaspokojenia potrzeb jednostki lub rodziny wpływa korzystnie na zadowolenie z życia. Wypowiadając się na temat zadowolenia i szczęścia badana młodzież w zdecydowanej większości deklaruowała poczucie szczęścia. Wysoki wskaźnik poczucia szczęścia odnotowano wśród osób o wyraźnie dobrej i dość dobrej sytuacji materialnej, u młodzieży mającej rodziców z wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz u osób głęboko wierzących i praktykujących.

Czy dokonujące się w społeczeństwie polskim przemiany bardziej sprzyjają poczuciu sensu życia czy też potęgują uczucie zagubienia i lęku o własną przyszłość? Wiele postaw młodych Polaków nacechowanych jest poczuciem niemożności realizacji pragnień i potrzeb oraz obawą o brak perspektyw życiowych dla siebie. Przyszłość widzą oni po prostu w czarnych kolorach. Przyczyny, które sprzyjają kształtowaniu się pesymistycznych postaw wobec życia, tkwią zarówno w samym środowisku jak i w samej jednostce, gdyż sens życia odczuwany i przeżywany indywidualnie pozostaje zawsze w związku z różnymi sytuacjami, które ułatwiają lub utrudniają realizację pewnych potrzeb i wartości. Do poczucia sensu życia zbliżone są pojęcia zadowolenia i szczęścia. Są to stany korelatywne – zadowolenie utrwała poczucie sensu życia, a sens życia jest warunkiem szczęścia rozumianego jako zadowolenie. Wyniki uzyskane z przeprowadzonych badań socjologicznych wskazują, że zdecydowana większość badanej młodzieży prezentowała postawy akceptujące sens życia. Większość z nich odczuwała zadowolenie z życia, nawet jeśli dane im było doświadczyć sceptycyzmu, pustki czy niespełnienia.

Różne sytuacje zewnętrzne i wewnętrzne, jak chociażby istniejące różnice między tym, jak chciałoby się żyć, a tym, jak się żyje naprawdę na co dzień, skłaniają młodych ludzi do myślenia o celu i sensie życia. Kiedy pojawi się brak wartości usensawiających ich własne życie, doświadczają często poczucia bierności i rezygnacji. Poczucie sensu lub bezsensu u ludzi młodych pozostaje w związku z różnymi cechami życia rodzinnego i społecznego w ogóle, a pogłębianiu się poczucia frustracji i beznadziejności sprzyja kryzys polityczny, społeczny i ekonomiczny.

Dzisiejszy świat zmienia się bardzo szybko, dokonują się też głębokie przemiany w zakresie wartości i norm. Nie brak dziś sytuacji, które utrudniają osobowościowy rozwój człowieka, a nawet prowadzą do jego degradacji psychicznej i moralnej. Coraz więcej jest dziś osób, które poddają się uczuciu bezsensu życia. Jednak większość młodych ludzi w naszym kraju – stwierdza Autor w zakończeniu do ostatniego rozdziału – dochodzi do przeświadczenia o znaczeniu i wartości życia jednostkowego jako całości. Poczucie sensu życia różnicowało się u badanych osób ze względu na takie cechy społeczno-demograficzne, jak np. sytuacja materialna rodziny czy ze względu na cechy religijne. Optymizmem napawa fakt, że nie potwierdziło się potoczne przekonanie o daleko idącym procesie rozpadu pozytywnych postaw wobec sensu życia, o szerzącej się beznadziejności i bezsensie. Ankietowana młodzież

szkolna charakteryzuje się wysokim poziomem zadowolenia z życia. Młodzież często myśli o sensie życia i cechuje się na ogół pozytywnym stosunkiem do życia. Nie brak wśród młodzieży i takich, których cechuje pesymizm i brak wiary we własne siły. Nie brak wreszcie i takich, którzy pod wpływem konkretnych przyczyn i warunków życiowych przeżyli rozczarowanie i załamanie oraz doświadczyli pustki i niespełnienia. Wśród wartości, które zdaniem młodzieży usensawniają ludzkie życie, prym wiodą wartości afiliacyjne o charakterze prywatno-stabilizacyjnym, a więc te, które wiążą się z miłością, przynoszą osobiste i rodzinne szczęście, zapewniają emocjonalne bezpieczeństwo i odwzajemnione kontakty z innymi. W sposób szczególny młodzi ludzie w poszukiwaniu sensu życia potrzebują wsparcia zarówno ze strony konkretnych ludzi, jak i instytucji.

Dla każdego młodego człowieka życie jest zarówno darem jak i zadaniem, tkwi w nim głęboki sens, który każdy sam musi wydobyć. Ci młodzi ludzie, których cechuje optymizm życiowy, nie chcą żyć z dnia na dzień, chcą utrzymać sens swojej obecności w społeczeństwie i świecie, czują się po prostu innym potrzebni, a ich dążenia życiowe nie ograniczają się jedynie do pogoni za takimi wartościami jak kariera czy dobrobyt materialny. Nieco odmienny sposób widzenia rzeczywistości prezentują ci, którzy czują się zagrożeni egzystencjalnie. Nie aprobują oni tworzącego się ładu instytucjonalnego, brak im jasnych perspektyw i nadziei na przyszłość oraz odczuwają oni trudność w znalezieniu sensu życia.

Fakt zakwestionowania przez część młodych Polaków wartości i wywołany tym kryzys tożsamości zobowiązują do podjęcia na nowo wysiłków na polu dociekań naukowych. Jest to także obszar działalności Kościoła, który chce służyć konkretnemu człowiekowi zmagającemu się ze swoimi wątpliwościami i nadziejami. Jako instytucja wychowawcza Kościół przeciwstawia się objawom bezsensu życia, a promując określony system wartości wypełnia swoje posłannictwo w nowych warunkach społeczno-kulturowych.

Recenzowana książka jest solidnym studium socjologicznym, opartym na najnowszych badaniach empirycznych polskiej młodzieży szkół średnich oraz na bogatej literaturze przedmiotu. Jest próbą uchwycenia problematyki sensu życia z socjologicznego punktu widzenia. Całość opracowania cechuje się wielką fachowością, logicznością i budzi uznanie. Jako studium empiryczne, książka może być przydatna dla lepszego zrozumienia młodego człowieka, którego życie nacechowane jest zarówno nadzieją jak i troską o własne „jutro”. Na pewno omawiana książka wzbogaciła w sposób znaczący dorobek polskiego piśmiennictwa z zakresu problematyki sensu życia.

Leon August Smyczek OFM